

Targonca vagy kapa?*

(Nagybánya 1480. évi pecsétjéről)

GAVALLÉR PÁL

Nagybánya máig ismert legrégebb pecsétjéről és a hozzá tartozó typariumról, magyarul pecsételőről (1) sokan írtak már vagy címerábráját adták meg. Munkánkban mintegy tíz tanulmányt, könyvet és ábrát dolgozunk fel. Célunk, hogy a szakirodalom kritikai szempontokat is figyelembe vevő áttekintésével

– rendet teremtsünk a vélemények sokféleségében a valóságnak megfelelően;

– a heraldikailag baloldali bányász eszközt helyesen és véglegesen meghatározzuk;

– az előbb említett eszköz valódi funkcióját értelmezzük.

Az *első két pontba* foglaltakat azért fontos megnyugtatóan rendezni, mivel *Schönherr Gyula* 1906. évi tanulmánya (2) ellenére még 1986-ban is megjelent olyan pecsétleírás, illetve címerábra, amely kísértetiesen másolja a *Henszlmann Imrét* (3), és címert is ennek mintájára szerkeszt. A *harmadikban* új, eddig nem közölt hipotézis alapján adjuk közre álláspontunkat.

* *Nagybánya* címerének kapás alakjáról évtizedek óta eltérő véleményen vannak a szakemberek. A jelen tanulmány az egyik lehetséges értelmezést fejt ki, amely bizonyára újabb vitára ad majd okot a kutatók körében. Az ezzel ellentétes álláspont képviselői közül most csupán *Szemán Attila* írására hívjuk fel a figyelmet (A bányászkapu ábrázolása a nagybányai pecsétnyomón. = *Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat*, 129. évf. 1996. 5. sz. 446–450. old.)

Nagybánya eddig megtalált legelső pecsétjének *eredetét* a 14. századra datálják (4). Akkori nevén *Asszonypataka (Rivulus Dominarum)* keletkezését *IV. Béla* tatárjárás utáni időszakára teszik. Első hiteles említését *Károly Róbert* 1329. évi, erdőt adományozó oklevelében találjuk (5): „1347. október 12-éről keltezett oklevelében Nagy Lajos a város polgárait megerősítette mindazon kiváltságok és szabadalmak birtokában, melyek az ún. nagyobb szabadságú királyi városokat megillették” (6). Az 1329. évi oklevél megújítására „1376-ban Asszonypataka és a... Középhegy... új kiváltságokat nyernek a királytól... pecsétünk keletkezésének ideje közelebb esik az első, mint a második kiváltságlevél megszerzéséhez, azt... bizonyítja, hogy a városnak már 1360 körül van egy másik pecsétje is, melyet... kis pecsétnek neveznek. Nagy pecsétünk... az első kiváltságok megszerzésekor készült...” (7). A nagypecsétről „... az első adat 1408-ból való...”. Ekkor *Omechin János* bíró *Giródtótfaluról* tett örök adományáról ad a város oklevelet nagyobbik pecsétjének ráfüggesztésével. Ez az oklevél a 19. században még szerepelt a város minoritákkal fennálló perében. Találkozunk a pecséttel *Mátyás király* 1480. június 31-én kelt, a nagybányai szűcsöknek adományozott kiváltságlevelén is (8).

Ezt a második pecsétet *Henszlmann Imre* írja le (lásd a 3. sz. alatt!) egyik, *Nagybányát* is érintő társulati kirándulási tudósításában. A töredezettsége miatt nehezen kivethető ábrázolások közül (1. ábra) a heraldikai értelemben baloldali bányászról így ír: „... jobbfelül más bányász targonczával közlekedik a nyíláshoz”. Majd *Décsényi Gyula* (9) tolla követi húsz év múlva nem „heraldikusan”: „A szikla... előlapján balról... bányakapun belől vésővel s kalapáccsal dolgozó bányász látható, jobb felől más bányász... targonczát látszik tolni”. Feltehető, hogy *Henszlmann* leírását is használta, mert szóhasználatukban sok a hasonlóság.

Míg az előbbi szerző fogalmazása határozott állítás: „targonczával közlekedik”, addig az utóbbi bizonytalankodva így ír: „targonczát látszik tolni”. Hogy *Décsényi* tétovázása nem alaptalan, abban *Schönherr* 1906. évi cikke eredményez áttörést. Már a pecsét typariumának megtalálásakor, vagyis 1904-ben tudták (10), hogy a heraldikailag baloldali bányász kapával dolgozik (2. ábra).

Schönherr a korábbi leírásokhoz hozzáteszi: „...egy részlet szorul változtatásra, ... mely a baloldalt álló bányászt targonczával véli ábrázolni, holott az eredetin kapát tart kezében” (3. ábra). Ekkorra már szinte beivódott a szakmai köztudatba a targoncás bányász-kép-felfogás. Így a Palmer szerkesztette *Nagybánya-monográfia* 1894-ben a város címerét szintén targoncás bányással adja közre (4. ábra.). Pecsétünk többi része pontosan leírható állapotban volt, csak a heraldikailag baloldali bányász tevékenységét nem lehetett pontosan meghatározni – amire *Décsényi*, mint láttuk, ráértett.

Az imént említett „targoncás címer” kivételével az eredeti levéltári anyagra támaszkodó, *Palmer* nevével fémjelzett műnek egyébként jelentős forrásértéke van. A címerrel kapcsolatos tévedését nem róhatjuk fel a szerkesztőnek, mert 1904, vagyis a typarium megtalálása előtt foglakozott a kérdéssel. De flórája (azaz növényábrázolása) rendkívüli torzulást mutat, ellentmondásba kerülve az 1483 évszamos (7. ábra) kisméretű pecséttel, különösen az 1480. évi pecsét flórájának tükrében. Véleményünk szerint az 1483-as pecsét az első kispecsét megújított vagy azonos formában elkészített változata. Ez a kérdés nem tartozván ide, az említett címerképtorzulásokkal együtt további kutatásra utalandó.

A *Borovszky Sámu* által szerkesztett *Magyarország Vármegyéi és Városai* sorozat *Szatmár-kötete* megadja a typariumnak és lenyomatának a képét is, rövid kommentárral (11). A typarium eltűnését tolvajlással magyarázza. Ez nem valószínű, hiszen nyilván rendkívüli gonddal őrizték a fontos hitelesítő eszközt. *Schönherr* a 16. sz. nehéz viszonyait, *Schwendi Lázár*, majd *János Zsigmond* jelenlétét említi okként. Véleményünk szerint a városnak a typarium használatára és őrzésére jogosult vezetője – aki a harcok áldozata lett, vagy időközben természetes módon elhunyt – valószínűleg a zürzavaros években rejtette el szőlőjében. Csak a véletlennek köszönhető 1904. évi „csodás” előkerülése.

Schönherr állítása szerint ezekben a háborús időkben nagy tömegű okleveles anyag pusztult el *Nagybánya* irattárából, amit azonban forrásokkal nem bizonyított. Feltételezésének helyességét gyengíti az 1408-as oklevél-átirat és az 1480-as kiváltságlevél fennmaradása. Mintegy másfél évszázadnyi dokumentumanyag

pusztulása mellett pont a két legfontosabb diploma maradt volna meg? Mikor vélekedését megkérdőjelezzük, nem áll szándékunkban *Schönherr* kiemelkedő szaktudását, nagyformátumú szellemiségét megbántani. Sokkal inkább a kutatás egy fehér foltjára szeretnénk rámutatni a jövő feladatainak kijelölése céljából. A megmaradt oklevelek újbóli alapos felmérése ugyanis a pecsétkutatás terén is adhat eddig ismeretlen forrásokat, eredményeket.

Ezt követően csak az 1940-es években találkozunk ismét az első pecséttel vagy címerváltozatával. *Széll Sándor* (12) 1941-ben jelentette meg nem csupán heraldikai-szigillográfiai vonatkozású művét. Nagybányai címerében ismét a *targoncás bányász-képet* ásta elő megjegyzés és indoklás nélkül (5. ábra). *Darvasy Mihály* két évvel később, saját könyve (13) bevezetőjének 2. jegyzetében ezt írja róla: „*Munkánk sajtó alá rendezése alatt jelent meg dr. Széll Sándor Városaink neve, címere és lobogója (1941) c. műve, amelylyel népszerűsítő jellege miatt nem foglalkozunk*”. Tehát tudományos szempontból érdektelennek tartotta a szóban forgó kiadványt.

Mintha csak a múltbeli tévedéseket akarná továbbvinni, ugyanilyen *targoncás bányászt* említ *Faller Jenő* (14) bányamérnök egy évvel *Széll* után. Nem „heraldikusan” írja: a „... *baloldalon bányaváogatban... bányász dolgozik... míg jobbról egy másik bányász targoncában hordja el az ércet*”. Ráadásul kizárólag olyan későbbi ábrákat közöl, melyek *egyikén sincs targoncás bányász* (6. ábra).

Valóban komoly, tudományos igényű és magas színvonalú munka a *Darvasyé*, amelyről fentebb már szóltunk. Bátran állítható róla, hogy alpmű a városi címer- és pecsétkutatás terén, hatalmas okleveles anyagra támaszkodó, *Kumorovitz-szintű* értekezés. Bennünket érdeklő ábrája gipsznyomatról készült (3. ábra). Eredeti szándékának megfelelően nem közöl pecsétleírásokat, de a nagybányait 1481-re datálja. Az egy év eltéréssel itt most nem foglalkozunk, a bányászati heraldika kronológiai adatait külön kutatási program keretében kívánjuk feltárni.

Napjainkban *Gergely Ernő* (15) szentelt rövidebb tanulmányt a bányász heraldikának. Sajnálatos, hogy nagy ismeretanyaga ellenére *Fallerral* áll egy sorba, pedig csak saját typárium- és pecsétábráját kellett volna behatóan tanulmányoznia. Nem tette, mert nála is

az olvasható, hogy a „... másik bányász targoncában hordja el az ércet”, ami szinte teljesen azonos *Faller* szövegével.

Az említett 19. századi leírók és a közelmúlt *Széll – Faller – Gergely* hármasa között az a lényeges különbség, hogy míg az előbbieknél csak a töredezett pecsétnyomat, az utóbbiaknál viszont már az 1906-ban megjelent, perdöntő *Schönherr-*, illetve *Czakó-tanulmány* (16) is rendelkezésére állt. *Széll* esetében a dolog talán még elnézhető, mivel csak népszerűsítő munkát adott közre. *Faller* viszont bányászati szempontú heraldikai összeállítást kívánt tudományos igénnyel közölni. Ugyanez vonatkozik *Gergelyre* is „kicsiben”. Kettejük eljárása – vagyis az évtizedek óta ismert tény figyelmen kívül hagyása és egy túlhaladott álláspont felélesztése – éppen ezért érthetetlen. Reméljük, hogy napjaink kutatói nem követik példájukat.

Már *Schönherr* is megemlítette e pecsét feliratának a heraldika szabályaitól való eltérését. Ugyanezt állapítja meg *Körmöcbánya* és *Újbánya* esetében is. *Czakó* egyenesen kimondja: „A nagybányai mű ábrája nem címer, hanem jelkép...”. Mindkettőjük véleményét magunkévá téve és tiszteletben tartva megjegyezzük, hogy bár elfogadjuk pecsétünk szerkezetének és feliratának a heraldika szabályaiba ütközését, de véleményünk szerint „aheraldikus” volta ellenére *funkciója a meghatározó*; az pedig kétségtelen, hogy a városi hatóság oklevelek hitelesítésére használta.

1904 óta ismeretes, hogy a heraldikailag baloldali bányász kapát tart a kezében. A kérdés csupán az: valóban *ércet gyűjt-e* és így a *bányászat eszközeként* került a pecsétre a kapa, vagy *másra utal a szerszám*? A „gyűjtött gömbök” *érc-volta* ugyancsak kérdéses!

A bányászati eszközök elnevezése terén a szakírók munkáiban hatalmas zűrzavar uralkodik. Pedig a régi kézműves mesterségekhez hasonlóan a gyakorlott szem számára az általánosan használt bányászszerszámok is egyértelműen felismerhetők és meghatározhatók. Közülük az ék és a kalapács fordul elő legtöbbször a heraldikában, többnyire keresztbe helyezett formában, de olykor más eszközökkel is találkozhatunk címer- vagy pecsétábrákon. A legnehezebb kérdés e tekintetben a kapa körül van, *Nagybánya* kivételével.

Bélabánya első, majd később *Selmecével* egyesített címerében egyaránt van kapa. A szerszám címerképben való alkalmazása *Koller Geographiájában* (1734), szöveges leírásban pedig *Bél Mátyás Notitiájában* (1735–1746) jelenik meg. Egyik szerző sem mondható a bányászati eszközök és fogalmak szakértőjének. Bár vannak, akik *Selmec* 1275. évi pecsétjében felfedezni vélik a kapát, véleményünk szerint azonban ez tévedés – de *Koller* és *Bél* óta szinte „virulnak” a kapák a bányászati heraldikában. A folyamatot az is gerjesztette, hogy a bányászok valóban használták segédeszközüket a kapát a törmelék, az iszap és a föld eltávolítására, valamint más funkcióval. De a bányász-habitus egészében tiltakozik a kapa, mint jelkép használata ellen úgy, hogy azt az ék és a kalapács elé helyezze, mivel az érctermelemmel nem volt olyan szoros összefüggése. Véleményünk szerint az idők folyamán az *egyoldalú nyeles ék fejét alakították kapa-lappá* a bányászszerszámokat nem vagy csak felületesen ismerő leírók. *A folyamat gyökere az egyoldalú ék markánsabb ábrázolásában keresendő.*

Nagybánya esetében azonban a typarium baloldali bányásza nem ékből „deformált”, hanem eredetileg is annak ábrázolt, valódi kapát tart a kezében. Nem az „ércgömböket” gyűjti össze, tevékenysége inkább a város határában lévő jelentős szőlőművelésre utal. Az ércgömböknek vélt valamik pedig nem mások, mint kövér szőlőfürt szemei. Ezt támasztja alá, hogy a hegyoldalon egy kisebb, a tetőn pedig két nagy szőlőtöke található (lásd a 3. ábrát). Az 1483. évszámot viselő pecséten (7. ábra) szintén két szőlőtökét láthatunk. (*Palmer* idézett művében ecseteli a város szőlőművelésének jelentőségét, aminek nagyságrendjét tanúsítja a felsőbányaiak itteni bérleménye is.) Mindezek ellenére készítik el a 19. században *Nagybánya* torz címerét (4. ábra), amelyen a szőlőnek már nyoma sincs, ehelyett fákat rajzoltak a hegyre.

Véleményünk szerint a pecsét – a bányászatra utaló motívum mellett – a kapás alakkal, az előtte levő szőlőfürttel, a hegyoldalon, valamint a csúcson ábrázolt szőlőtökékkal a város gazdasági életében szintén fontos szerepet játszó *szőlőművelést* kívánta hangsúlyozni. Ebben az értelemben tehát a kapa jelenléte jogos és érthető.

Tanulmányunkban feltártuk *Nagybánya* legrégebb pecsétjének ábrázolását a valóságnak megfelelően. Bebizonyítottuk, hogy a heraldikailag baloldali bányász eszköze nem a targonca (taliga), hanem a szőlőművelésben használatos kapa. Így az írásunk elején jelzett célkitűzéseket teljesítettük.

J e g y z e t e k

1. Tanulmányunk a pecséteknél és ábráiknál a jobb és baloldalt *heraldikai értelemben* tárgyalja. Egyes esetekben szükségesnek láttuk külön is kiemelni: „nem heraldikusan”.

2. SCHÖNHERR Gyula: Nagybánya város 14. századi pecségei. = *Turul*, 1906. 1–10 p.

3. HENSZLMANN Imre: Nagybánya 1480. évi pecsége. = *Archaeologiai Közlemények*, 4. köt. 1865/129. p.

4. Dr. Érszegi Géza véleménye ettől eltér. A stílusjegyekre hivatkozva a 15. sz. közepére datálja typáriumunk készítését. (1993. jún. 2-i szóbeli közlése alapján.)

5. WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp. 1880. MTA, 110. p.

6. PALMER Kálmán (szerk.): *Nagybánya és környéke*. Nagybánya, 1894. 29. p.

7. Schönherr, i. m. 6. p.

8. Schönherr, i. m. 6. p.

9. DÉCSÉNYI Gyula: Nagybánya régi pecségei. = *Turul*, 1886. 97–100. p.

10. Vigh Dezső nagybányai polgár találta meg.

11. BOROVSZKY Samu (szerk.): *Magyarország Vármegyei és Városai. Szatmár vármegye*. 195. és 198. p.

12. SZÉLL Sándor: *Városaink neve, címere és lobogója*. Bp., 1941.

13. DARVASY Mihály: *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése*. Bp., 1942.

14. FALLER Jenő: *Bányászati vonatkozású magyar városcímerek*. Bp., 1942. Pallas.

15. GERGELY Ernő: *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig*. Bp. 1986. Műszaki Könyvkiadó.

16. CZAKÓ Elemér: A nagybányai typárium. = *Turul*, 1906. 10–12. p.

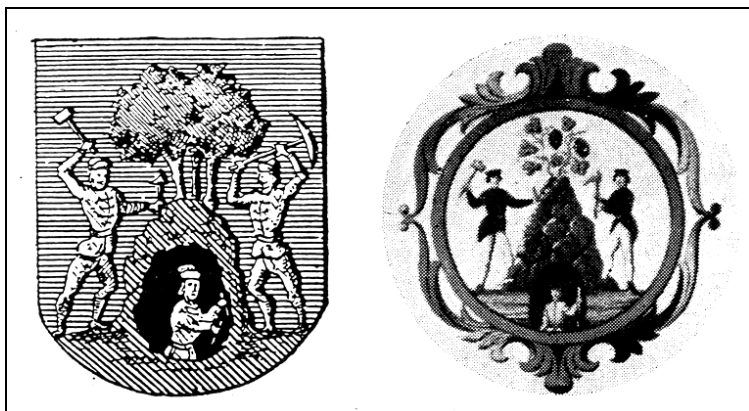
(A tanulmány elkészülését a T 26.468. számú OTKA kutatási támogatás is elősegítette.)

4. Nagybánya címere (Palmer K., i. m. 39. old. 11. ábra.).

5. Nagybánya címere (Széll S., i. m. 83. old.).

6. Nagybánya újabb címerei (Faller J., i. m. 5. ábra).

7. Nagybánya 1483. évszámmal ellátott pecsétje (Palmer K., i. m.).